

به نام خدا

علوم و فنون یازدهم انسانی

نکات و خودآزمایی درس یازدهم (پایه های آوایی همسان دولختی 2)

همایونی دبیر ادبیات ناحیه 4 اهواز

در درسهای پنجم و هشتم با پایه های آوایی همسان آشنا شدید و آموختید که اوزان همسان تک لختی از تکرار **یک وزن واژه** ایجاد می شوند . مثلا در بیت :

مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هر دم جرس فریاد می دارد که بر بندید محمل ها

مَ رَا دَر مَن	ز ل جَا نَان	چَ اَم ن عِی	شُ چُن هَر تَم
حَ رَس قَر یَا	دُ مِی دَا رَد	کَ بَر بِن دِی	دُ مَح مِل هَا
U _ _ _	U _ _ _	U _ _ _	U _ _ _
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

که هر مصراع بیت تکرار چهار باره وزن واژه (مفاعیلن) می باشد .

یا در بیت :

همت مردانه می خواهد گذشتن از جهان یوسفی باید که بازار زلیخا بشکند

هِم مَ تِ مَر	دَا نِ مِی خَا	هَدِگُ دَش تَن	اَز حَ هَان
یُوسُ فِی بَا	یَدِ کَ بَا زَا	رُ زُ لِی خَا	بِش کَ تَد
U _ _ _	U _ _ _	U _ _ _	U _ _ _
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلتن

که هر مصراع از تکرار وزن واژه (فاعلاتن) تشکیل شده است .

این نوع وزن را وزن همسان تک لختی گوئیم .

نوع دیگری از وزن همسان وزنی است که از تکرار منظم دو وزن واژه حاصل می شود .

در بسیاری مواقع هنگام خوانش ابیات متوجه مکث و درنگی در میانه مصراع می شویم ، و متوجه می شویم که بعد از مکث وزن نیم مصراع قبل مجددا تکرار می شود ؛ در این موارد دو وزن واژه به صورت منظم و یک در میان پشت سر هم قرار می گیرند تا از چینش آنها وزن همسان دو لختی یا دوری ایجاد شود .

مثال :

ای باد بامدادی خوش می روی به شادی پیوند روح کردی پیغام دوست دادی

=

ای بَا دِ بَا	مُ دَا دِی	خُش می رَ وی	بِ شَا دِی
پی وَنِ دِ رُو	حَ گَر دِی	پی غَا مِ دُو	سِت دَا دِی
U _ _ _	U _ _ _	U _ _ _	U _ _ _
مستفعلن	فعلون	مستفعلن	فعلون

البته این بیت را می‌توان به رکن‌های سه‌تایی چهارتایی هم تقسیم کرد که در آن صورت وزن همسان دولختی (مفعول فاعلاتن _ مفعول فاعلاتن) حاصل می‌شود. در هر دو صورت می‌بینیم که هر مصراع به دوپاره تقسیم شده که وزن پاره دوم دقیقاً تکرار وزن پاره اول هست.

یا بیت:

سلسله موی دوست حلقه دام بلاست هر که در این حلقه نیست فارغ از این ماجراست

م ب ل است		خ ل ق ی دا		موی دوست		سبیل لی	
ما ج راست		فا ر ق زین		خ ل ق نیست		هر ک د رین	
_ U _		_ UU _		_ U _		_ UU _	
فاعلن		مفتعلن		فاعلن		مفتعلن	

با توجه به بیت بالا می‌بینید که هر مصراع به دوپاره مساوی تقسیم می‌شود و موسیقی و وزن پاره دوم مصراع دقیقاً تکرار موسیقی و وزن پاره اول مصراع است. یعنی اینکه چینش و نظم هجاها در نیم مصراع اول در نیم مصراع دوم نیز به همان شکل چیده شده و نظم حاصل به شکل تکرار وزن واژه: (مفتعلن - فاعلن) در هر دو نیم مصراع مشهود است.

توجه 1:

تعداد پایه‌ها یا ارکان در اوزان دولختی همیشه زوج است و پایه‌های آوایی یک در میان به شکل متناوب تکرار می‌شود و هنگام خوانش مکثی آشکار در میان مصراع رخ می‌دهد و هر مصراع را به دو نیم مصراع تبدیل می‌کند.

توجه 2:

در نظم همسان دولختی هر مصراع از دو پاره همگون و همسان تشکیل می‌شود. در این نوع وزن هر نیم مصراع معادل یک مصراع است و هجای پایانی نیم مصراع مانند پایان مصراع باید بلند محسوب شود. مانند بیتهایی که در مثال بالا بدان اشاره کردیم. (سلسله موی دوست ...)

توجه 3:

پایه‌ها و ارکان بعضی از اوزان همسان دولختی را می‌توان به دو روش برش داد یعنی می‌توان آنها را به روش: (سه‌تایی - چهارتایی) و یا (چهارتایی - سه‌تایی) جدا کرد و این به سلیقه شنیداری مخاطب مربوط است و هر یک از وزن‌ها را که برایش راحت‌تر است می‌تواند به کار ببرد.

توجه 4:

وزنهای همسان دولختی در شعر فارسی فراوانند اما پرتکرار ترین آنها که شما امسال با آنها برخورد خواهید داشت را در اینجا بیان می کنیم .

(_ U _ _ UU _ _ U _ _ UU _)

وین چه مرا درسراست ، عمر درین سر شود (سعدی)
ما به فلک می رویم ، عزم تماشا که راست (مولوی)

الف . **مفتعلن فاعلن - مفتعلن فاعلن**

آن چه مرا آرزوست ، دیر میسر شود
هر نفس آواز عشق ، می رسد از چپ و راست

(_ U _ U _ UU _ _ U _ U _ UU _)

داغ تو دارد این دلم ، جای دگر نمی شود (مولوی)
رفت و رها نمی کنی ، آمد و ره نمی دهی (سعدی)

ب. **مفتعلن مفاعلن - مفتعلن مفاعلن**

بی همگان به سر شود ، بی تو به سر نمی شود
از نظرت کجا رود ، ور برود تو همرهی

(_ _ U _ U _ _ _ U _ U _ _)

قرآن ز بر بخوانی ، با چارده روایت (حافظ)
دردا که راز پنهان ، خواهد شد آشکارا (حافظ)

پ. **مفعول فاعلاتن - مفعول فاعلاتن** یا

مستفعلن فعولن - مستفعلن فعولن

عشقت رسد به فریاد ، ار خود به سان حافظ
دل می رود ز دستم ، صاحبدلان خدا را

(_ _ _ UU _ _ _ _ UU _ _)

دل بی تو به جان آمد ، وقت است که بازایی (حافظ)
شاید که به ما بخشی ، از روی کرم آنها (سنایی)

ت. **مفعول مفاعیلن - مفعول مفاعیلن** یا

مستفعل فعولن - مستفعل فعولن

ای پادشه خوبان ، داد از غم تنهایی
بسیار گنه کردیم ، آن بود قضای تو

خودآزمایی

1. کدام یک از بیت های زیر دارای نظم همسان دولختی است؟ پس از تعیین پایه های آوایی هر یک وزن آنرا بنویسید:

الف. همسان دولختی	یک عمر دورو تنها	او سرسپرده می خواست،	من دل سپرده بودم
	مفعول فاعلاتن	مفعول فاعلاتن	
	مستفعلن فعولن	مستفعلن فعولن	

ب. همسان تک لختی	درودی // چو نور // دل پا // رسایان	بدان شم // ع خلوت // گه پا // رسایی
	فعولن فعولن فعولن فعولن	

2. در نمونه های زیر بیت هایی که وزن همسان دولختی دارند مشخص کنید:

الف. همسان تک لختی	الفبا // ی درد از // لیم می // تراود	نه شبنم // که خون از // شبنم می // تراود
	فعولن فعولن فعولن فعولن	

ب. همسان دو لختی	آینه سکندر جام می است بنگر	تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا
	مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن	
	مستفعلن فعولن مستفعلن فعولن	

پ. همسان دو لختی	ای صبح شب نشینان جانم به طاقت آمد	از بس که دیر ماندی چون شام روزه داران
	مفعول فاعلاتن مستفعلن فعولن	
	مفعول فاعلاتن مستفعلن فعولن	

ت. همسان تک لختی	چو دل بر // نهی بر // سرای // کهن	کند نا // ز وز تو // بپوشد // سخن
	فعولن فعولن فعولن فعل	

3. پایه های آوایی بیت زیر را مشخص کنید و با ذکر دلیل بنویسید که چرا ابیات زیر دارای وزن همسان دولختی هستند

زیرا در هر مصراع پایه های آوایی یک در میان به شکل متناوب تکرار شده است.

الف. باغ سلام می کند سرو قیام می کند	سبزه پیاده می رود غنچه سوار می رسد
مفتعلن مفاعلهن	مفتعلن مفاعلهن

ب. ای صاحب کرامت ، شکرانه سلامت
 مفعول فاعلاتن
 مستفعلن فعولن

روزی تفقدی کن ؛ درویش بی نوا را
 مفعول فاعلاتن
 مستفعلن فعولن

4. بیت زیر را بخوانید و مطابق جدول زیر ، پایه های آوایی ، وزن و نشانه های هجایی آنرا بنویسید :

ای دوست شکر خوشتر ، یا آنکه شکر سازد
 خوبی قمر بهتر ، یا آنکه قمر سازد

پایه های آوایی	ای دو ست	شَن گَر به تَر	یا آن کَب	شَن گَر سا زَد
	خو بی ی	قَ مَر به تَر	یا آن کَب	قَ مَر سا زَد
وزن واژه	مفعول	مفاعیلن	مفعول	مفاعیلن
خوشه هجایی	U _	U _ _	U _	U _ _

این بیت به شکل چهار تایی –سه تایی نیز قابل رکن بندی است و وزن آنرا می توان (مستفعل – مفعولن) در نظر گرفت .

5. برای هر یک از موارد زیر از خود ارزیابی های بالا نمونه ای بیابید و بنویسید :

الف. مجاز:

الفبای درد از لبم می تراود : الفبا مجاز از سخن

ب. استعاره :

ای صبح شب نشینان جانم به طاقت آمد : صبح استعاره از معشوق

پ. تشبیه :

درودی چو نور دل پارسایان : تشبیه درود به نور

6. بیت خودارزیابی 4 را از نظر فکری تحلیل کنید :

از نظر فکری بیت محتوای عرفانی دارد . شاعر معتقد است آنچه شایسته دوست داشتن است آفریننده پدیده هاست نه خود پدیده ها .

همایون طالع و فرخنده بخت باشیدهمایونی .

